

Smalhans eller det gode livet?*

Økonomisk levestandard før og etter alderspensjonering

Jon Epland og Laila Kleven

Ifølge opinionsundersøkelser gir mange uttrykk for at de frykter å få dårlig råd når de blir alderspensjonister. Ut i fra erfaringene til dagens pensjonister er det imidlertid ikke særlig grunnlag for en slik bekymring. Dersom en følger inntektsutviklingen til de fødselskull som passerte den formelle pensjonsalderen på 67 år i løpet av perioden 1993 - 2002, viser det seg at de fleste er i stand til å opprettholde den økonomiske levestandarden de hadde før de ble alderspensjonister. I tillegg finner det sted en betydelig formuesoppbygging, som ser ut til å fortsette også i årene etter alderspensjonering.

Innledning

I kjølvannet av diskusjonen rundt den nye pensjonsreformen uttrykker mange frykt for overgangen til pensjonisttilværelsen. Ifølge en opinionsundersøkelse gjengitt i Dagens Næringsliv høsten 2004 svarte for eksempel så mange som 45 prosent av de spurte at de fryktet å få «dårlig råd» som pensjonister (dn.no). Selv om det sannsynligvis først og fremst er morgendagens pensjonister som uttrykker frykt for hvilken økonomi man vil få som gammel, har også eldre undersøkelser vist at relativt mange har vært bekymret over egen økonomi som alderspensjonist (se for eksempel Bay og Øverby 1998). Men hvordan er den faktiske økonomiske utviklingen til de som i dag passerer pensjonsalderen? Er det slik at overgangen til pensjonisttilværelsen medfører en drastisk reduksjon i økonomisk levestandard fra det en har vært vant med, og at det dermed er grunn til å frykte pensjonisttilværelsen?

Formålet med artikkelen er ved hjelp av registerdata å følge inntektsutviklingen til alle personer født i 1933 eller tidligere i ti år fra 1993 til 2002. Vi får dermed anledning til å studere inntektsutviklingen til en stor gruppe personer der mange i løpet av perioden passerer den formelle pensjonsalderen på 67 år. Innledningsvis ser vi på utviklingen i de individuelle inntektene til hver enkelt aldersgruppe og for ulike grupper av pensjonister, for eksempel kvinner og menn og pensjonister med ulik tilknytning til arbeidsmarkedet i

årene før pensjonering. Individuelle inntekter kan imidlertid i begrenset grad gi oss informasjon om den faktiske økonomiske levestandarden til den enkelte. Mange inngår i hushold med andre medlemmer som kan bidra med inntekter eller som skal forsørges, for eksempel ektefeller. Et bedre mål på økonomisk levestandard er derfor å se på inntektene for hele familien, etter at inntekten er justert for ulikhet i husholdningssammensetning, såkalt inntekt per forbruksenhet. Vi vil derfor vise utviklingen i inntekt per forbruksenhet for disse personene. Til sist belyses formuesutviklingen for de samme personene. Er det for eksempel slik at når en blir alderspensjonist så realiserer en sine oppsparte midler i et forsøk på å opprettholde sin tilvante levestandard?

Datagrunnlaget

Artikkelen ser på utviklingen i den økonomiske levestandarden fra 1993 til 2002 for alle personer som var 60 år eller eldre i 1993, med andre ord: Personer født i 1933 eller tidligere. I tillegg setter vi som krav at personene må ha vært bosatt i Norge i alle de ti årene (1993-2002). Med disse avgrensningene får vi en populasjon på om lag 520 000 personer. Vi er likevel mest interessert i de som passerer den formelle aldersgrensen for å bli pensjonist (67 år) i løpet av analyseperioden. Det vil si fødselskullene som er født mellom 1927 (67 år i 1994) og 1933 (67 år i 2000). Disse kullene, født i mellomkrigstiden, er relativt små og utgjør om lag 30 000 personer per kohort, til sammen om lag 217 000 personer. For hvert enkelt individ er det koplet på årlige inntekts- og formuesopplysninger, som igjen gjør det mulig å belyse endringer over tid.

Alle inntektsopplysningene er hentet fra inntektsstatistikken mens formuesopplysningene er koplet på fra skattesstatistikken. For en nærmere beskrivelse av datagrunnlaget viser vi til NOS Inntektsstatistikk for personer og familier, 2001 (Statistisk sentralbyrå 2003) og NOS Sjølvmeldingsstatistikk, 2002 (Statistisk sentralbyrå 2004).

Jon Epland er seniorrådgiver ved Seksjon for inntekts- og lønnsstatistikk (jon.epland@ssb.no).

Laila Kleven er prosjektleder i Markeds- og mediainstituttet (MMI) (laila.therese.kleven@mimi.no).

* Takk til Elin Halvorsen, Tom Kornstad og Per Ove Smogeli for nyttige kommentarer.

Inntektsbegrep

Det inntektsbegrepet som er benyttet i denne artikkelen er inntekt etter skatt. Dette inntektsbegrepet fremstår etter følgende regnskap:

Inntekt etter skatt = Lønnsinntekt
 + netto næringsinntekt fratrukket eventuelt underskudd og avskrivninger
 + brutto kapitalinntekt (renteinntekter og avkastning på verdipapir)
 + sum overføringer (pensjoner og stønader)
 - utlignet skatt og negative overføringer (underholdsbidrag og pensjonspremier i arbeidsforhold)

Selv om dette inntektsbegrepet omfatter de fleste kontante inntektene en person eller husholdning mottar, må en likevel være oppmerksom på at dette inntektsbegrepet ikke omfatter viktige inntekter som også kan ha stor betydning for individenes velferdsnivå. Dette gjelder for eksempel verdien av offentlige tjenester, verdien av hjemmeproduksjon og såkalte "svarte" inntekter. I tillegg inngår heller ikke inntekt av egen bolig i dette begrepet. Av samme prinsipp er heller ikke renteutgifter trukket fra.

Inntektsutviklingen

Tabell 1 viser at hvert nytt fødselskull av pensjonister har en høyere inntekt enn det foregående. Mens median inntekt etter skatt¹ til alle født i 1926 eller tidligere bare var på 121 000 kroner i 2002, var tilsvarende beløp 143 000 for den yngste aldersgruppen født i 1933. Men det som er av størst interesse er å følge inntektsutviklingen over tid for de ulike aldersgruppene.

Tabellen tar utgangspunkt i inntektsnivået i 1993 for de ulike kohortene, og følger utviklingen fram til 2002. Den aller eldste alderskohorten, de født i 1926 eller tidligere, skiller seg fra yngre fødselskull ved at de har vært alderspensjonister i hele perioden. Dette er også med på å forklare hvorfor det er i denne gruppen vi registrerer den sterkeste inntektsveksten i perioden, med en realvekst i medianinntektene på om lag 22 prosent fra 1993 til 2002. På den andre siden finner vi den svakeste inntektsveksten blant de yngste, født i 1933, med en nedgang i medianinntekten på om lag 2 prosent. Dette er likevel forventet siden det i denne aldersgruppen vil være mange som var yrkesaktive i 1993. Vi registrerer likevel at også 1933-kullet hadde nesten like høy realinntekt etter skatt som 69-åringene i 2002, som de hadde som 60-åringene i 1993. Ellers er inntektsutviklingen for de ulike aldersgruppene stort sett sammenfallende. De fleste opplever en nedgang i inntektene i årene fram mot pensjonsalder, trolig som følge av at stadig flere blir tidligpensjonister, men fallet i inntektene må betegnes som lite. Etter passering av formell pensjonsalder på 67 år (markert med uthevet skrift i tabellen) registrerer vi på nytt en realvekst i inntektene, som raskt øker til om lag samme nivå som utgangspunktet i 1993.

Vi forventer at kvinner og menn i alderskohortene vi studerer, har ulik utvikling i de personlige inntektene fram mot pensjonering. Mange av kvinnene som i denne perioden gikk av med alderspensjon, tilhører en generasjon der det fremdeles ikke var vanlig for kvinner å ha inntektsgivende arbeid utenfor hjemmet.

En konsekvens av dette er at mange av kvinnene ender opp som minstepensjonister. Men en annen konsekvens er at mange opplever for første gang å få en fast inntekt når de blir alderspensjonister. Dette er en medvirkende forklaring på hvorfor utviklingen er ganske forskjellig for menn og kvinner innen de samme aldersgruppene. Vi ser at kvinnene i de ulike alderskohortene har en klart sterkere inntektsøkning, sammenlignet med menn i samme fødselskull. Selv om vi i tabellen avgrensner oss til bare å vise utviklingen for de født i henholdsvis 1927 og 1933, finner vi samme utvikling også for de andre alderskohortene. Det viser seg også at inntektsøkningen til kvinnene først og fremst finner sted etter at de passerer den formelle pensjonsalderen på 67 år.

Det er altså først og fremst blant menn at en finner en overgang fra yrkesaktiv og til alderspensjonist. Dette gjenspeiler seg også i inntektsutviklingen for de ulike aldersgruppene. Blant menn finner vi ikke tilsvarende realvekst i inntektene etter passert aldersgrense, som hos kvinnene. Men vi finner heller ingen dramatisk reduksjon i inntektene, selv om mange nå har gått ifra å være yrkesaktiv til å bli pensjonist. Medianinntekten for menn født i 1933 var for eksempel i 2002 om lag 93 prosent av nivået de hadde ni år tidligere (1993). Den samme utviklingen finner vi for eldre aldersgrupper.

Vi skal også se på hvordan utviklingen i de personlige inntektene har vært for henholdsvis de med en svak tilknytning til arbeidslivet før pensjonering, og de som har hatt høye arbeidsinntekter som yrkesaktive. Siden vi ikke har opplysninger som summerer opp hele yrkeskarrieren til den enkelte pensjonist, har vi foretatt en relativt grov klassifisering ved å dele hver enkelt alderskohort inn i fire like store grupper på bakgrunn av størrelsen på yrkesinntektene de hadde i 1993. Vi avgrensner oss videre til bare å vise utviklingen for firedelen med lavest og firedelen med høyest yrkesinntekt innen de ulike aldersgruppene (1. og 4. kvartil).

¹ Medianinntekten er den midterste verdien i en sortert fordeling. Det vil altså være like mange personer med en høyere inntekt enn medianen som det er personer med en lavere inntekt.

Tabell 1. Utviklingen i inntekt etter skatt (median) for personer i ulike alderskohorter. 1993-2002. Indeks i faste priser (1993=100)¹

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Median inntekt etter skatt i 2002	Antall personer
Kohort:												
1926 eller tidligere	100	97	97	100	102	108	113	114	117	122	121 000	320 659
1927	100	97	93	94	96	98	102	103	105	109	131 000	29 581
1928	100	94	93	93	92	97	99	100	102	106	133 000	30 617
1929	100	96	92	93	92	94	99	99	100	104	135 000	30 816
1930	100	96	92	91	92	93	95	97	98	100	137 000	32 055
1931	100	96	93	93	90	94	95	95	98	100	138 000	31 851
1932	100	97	94	95	92	93	95	95	95	99	142 000	32 383
1933	100	97	95	95	94	94	94	95	95	98	143 000	30 762
Kvinner født i :												
1927	100	99	99	101	104	111	116	118	122	128	114 000	16 630
1933	100	98	97	98	98	100	102	104	106	110	117 000	16 145
Menn født i :												
1927	100	95	91	91	91	93	95	95	96	99	154 000	12 951
1933	100	98	95	94	93	91	91	91	91	93	171 000	14 617
1. kvartil for yrkesinntekt i 1993:												
1927	100	101	102	105	108	113	117	119	122	128	121 000	14 687
1933	100	101	102	105	109	117	122	126	130	136	116 000	7 874
4. kvartil for yrkesinntekt i 1993:												
1927	100	92	81	80	80	81	84	84	84	87	158 000	7 394
1933	100	97	95	96	94	93	91	90	88	90	203 000	7 690

¹ Uthevet skrift viser hvilket år kohorten fyller 67 år.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Firedelen med lavest yrkesinntekt i 1993 innen de ulike fødselskohortene, vil i stor grad være synonymt med kvinner som har stått helt utenfor arbeidslivet, og inntektsutviklingen minner derfor mye om den vi alt har omtalt for kvinnene.² Overgangen til obligatorisk alderspensjon medfører en klar inntektsøkning for de som hadde (svært) lave yrkesinntekter i 1993.

Det knytter seg derfor større interesse til hvilke økonomiske konsekvenser alderspensjonering har for den firedelen som hadde de høyeste arbeidsinntektene i 1993. Ut i fra tallene kan en konkludere at også de mest yrkesaktive eldre har vært i stand til å opprettholde sitt individuelle inntektsnivå etter overgangen til alderspensjonist. For den firedelen av 1927-kohorten som hadde de høyeste yrkesinntektene året før alderspensjonering i 1994, ser vi rettnok en gradvis reduksjon i inntektsnivået de neste par årene før de når «bunnen» som 69-åringer i 1996, med et inntektsnivå tilsvarende 80 prosent av det de hadde som yrkesaktive i 1993. Deretter øker inntektene på nytt, og var i 2002 på et nivå tilsvarende 87 prosent av nivået for 1993. Vi finner en tilsvarende utvikling også blant yngre aldersgrupper, men for de andre kohortene er inntektsfallet ved overgang til alderspensjonist betydelig lavere. For ingen av aldersgruppene faller inntektene noen gang lavere enn 80 prosent av nivået

en hadde som yrkesaktiv i 1993. For de fleste grupper ligger inntektsnivået i 2002 bare marginalt lavere (dvs. 10 prosent eller lavere), enn det inntektsnivået de hadde som relativt godt betalte yrkesaktive i 1993.

Fra arbeid til pensjon

Utviklingen i de individuelle inntektene for de ulike alderskohortene påvirkes både av endringer i pensjonsgrunnlaget for de ulike kullene, og av faktorer som for eksempel graden av tidligpensjonering og tilgang til pensjoner utenfor folketrygden. I tabell 2 ser vi på andelen personer som mottar ulike typer av inntekter i perioden 1993 til 2002, for eksempel i hvilken grad det skjer en overgang fra å være lønns-mottaker til pensjonist. Vi avgrensner oss videre til bare se på to av alderskohortene, de født i 1927 og i 1933.

Tabellen viser at det finner sted en gradvis nedtrapping av andelen med yrkesinntekter allerede i årene før alderspensjonering, og en tilsvarende økning i andelen som mottar ulike pensjoner. Innen den yngste alderskohorten, de født i 1933, var det for eksempel 68 prosent som mottok lønnsinntekt som 60-åringer i 1993.³ Denne andelen faller deretter raskt fram mot pensjonsalder, slik at det bare var 36 prosent som mottok lønnsinntekt ved fylte 67 år i 2000. Andelen med lønnsinntekt ved pensjonsalder ser ut til å ha blitt redusert de siste årene. For personer født i 1927

² Svært mange innen 1927-kullet er registrert med 0 i yrkesinntekt i 1993. Dette forklarer hvorfor antallet personer i den laveste firedelen er høyere enn firedelen med høyest yrkesinntekt for denne kohorten.

³ Vi ser her på andelen som er registrert med beløp på selvangivelsen, uansett størrelsen på dette beløpet.

Tabell 2. Personer i ulike alderskohorter med ulike typer inntekter. 1993 - 2002. Prosent¹

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Lønnsinntekt										
Kohort:										
1927	45	39	30	21	18	15	14	12	11	10
1933	68	66	63	59	56	50	42	36	30	25
Pensjoner fra folketrygden										
Kohort:										
1927	51	88	94	95	99	100	100	100	100	100
1933	33	36	38	41	45	47	49	94	99	99
Uførepensjon										
Kohort:										
1927	41	42	0	0	0	0	0	0	0	0
1933	26	28	31	34	37	40	43	43	0	0
Pensjoner fra andre enn folketrygden										
Kohort:										
1927	43	59	60	61	66	63	63	64	64	64
1933	19	23	27	31	42	52	56	70	69	69
Avtalefestet pensjon (AFP)										
Kohort:										
1927	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0
1933	0	0	0	1	9	15	17	18	1	0
Særtilllegg										
Kohort:										
1927	12	26	28	28	27	30	29	28	27	27
1933	8	8	9	9	10	13	14	26	27	26

¹ Uthevet skrift viser hvilket år kohorten fyller 67 år.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

var det for eksempel 39 prosent som mottok lønnsinntekt ved fylte 67 år (i 1994).

Når andelen med yrkesinntekt faller, øker andelen med inntekter fra pensjon. Det er allerede godt dokumentert at tidligpensjonering er utbredt blant dagens eldre, og at det har vært en synkende andel som står i arbeid fram til formell pensjonsalder på 67 år (se f.eks. NOU 2004:1). Dette blir bekreftet også i våre data når vi ser på andelen i de ulike alderskohortene som mottar ulike pensjoner fra folketrygden. For eksempel var nær en tredjedel av alle i 1933-kohorten mottakere av pensjoner fra folketrygden allerede som 60-åringere i 1993. Denne andelen øker deretter fram til 66 års alder da om lag halvparten av fødselskullet mottok folketrygd. Den samme utviklingen finner vi også for eldre kohorter. Blant 1927-kullet var det for eksempel 51 prosent som mottok folketrygd allerede året før fylte 67 år. Det er i hovedsak uførepensjon som utgjør trygdeytelsene til tidligpensjonistene. Vel 40 prosent av både de født i 1927 og 1933 var mottakere av uførepensjon ved fylte 67 år. I tillegg til uførepensjon vil det også være noen på attføringspenger eller med etterlattepensjon.

Men også andre typer pensjoner utgjør en økende andel av pensjonistenes inntekter. Dette kommer klart til syne når vi ser på andelen i de ulike kohortene som mottar en eller annen pensjonsytelse fra andre enn folketrygden. Den viktigste ytelsen i denne kategorien

vil være tjenestepensjon, men selvangivelsesposten «pensjoner fra andre enn folketrygden» omfatter også (for de som ennå ikke er fylt 67 år) Avtalefestet pensjon (AFP) og utbetalinger av private pensjonsforsikringer. Blant den yngste aldersgruppen født i 1933, hadde hele 70 prosent en tilleggspensjon i tillegg til folketrygdens alderspensjonen ved fylte 67 år. Andelen med slike tilleggspensjoner har økt for hver ny årgang som passerer pensjonsalderen. Går vi tilbake til 1927-kullet var det bare 59 prosent som hadde slik tilleggspensjon ved alderspensjonering.

Vi får også bekreftet at det å motta AFP har blitt mer utbredt de siste årene. Mens bare 5 prosent av 1927-kohorten var mottakere av AFP ved alderspensjonering, gjaldt dette for 18 prosent av 1933-kohorten.

På tross av at stadig flere i den nye generasjonen av alderspensjonister har et betydelig bedre pensjonsgrunnlag enn de som ble pensjonister for noen tiår siden (Statistisk sentralbyrå 2004c), er det fremdeles relativt mange som får særtillegg ved alderspensjonering, dvs. de er minstepensjonister. I alderskohorten 1933 var det 26 prosent som fikk særtillegg, om lag samme andel som for de andre alderskohortene født mellom 1927 og 1933. En skulle kanskje forvente at det ble en klar reduksjon i tallet på minstepensjonister i perioden. Når dette ikke skjer, er forklaringen trolig den at minstepensjonen økte betydelig på slutten av 1990-tallet. Dette førte til at flere med bare små til-

Tabell 3. Utviklingen i inntekt etter skatt per forbruksenhet (median) for personer i ulike alderskohorter. 1993-2002. Indeks i faste priser 1993=100^{1,2}

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Median inntekt etter skatt i 2002	Antall personer
Alle født i 1933 eller tidligere	100	96	95	95	95	98	102	103	104	107	150 000	520 366
Kohort:												
1926 eller tidligere	100	96	96	97	97	101	106	106	107	111	138 000	303 717
1927	100	96	93	94	93	96	100	99	101	104	156 000	29 308
1928	100	94	92	92	91	95	98	97	98	102	159 000	30 374
1929	100	96	92	93	91	93	97	96	97	100	162 000	30 597
1930	100	96	92	92	91	93	95	95	96	98	166 000	31 859
1931	100	96	94	93	91	94	96	95	96	98	169 000	31 676
1932	100	97	95	96	93	94	96	95	95	98	173 000	32 234
1933	100	98	96	97	95	96	96	95	95	98	177 000	30 601
1. kvartil for ekvivalentinntekt i 1993												
1927	100	102	104	106	108	113	118	118	120	125	123 000	7 327
1928	100	99	102	106	106	112	117	117	119	124	126 000	7 594
1929	100	100	99	104	107	112	118	117	119	124	128 000	7 650
1930	100	99	99	101	105	111	116	116	118	122	130 000	7 965
1931	100	99	99	101	102	110	116	116	118	123	133 000	7 919
1932	100	100	100	102	102	107	114	115	116	122	135 000	8 058
1933	100	100	100	102	103	107	111	114	116	120	136 000	7 652
4. kvartil for ekvivalentinntekt i 1993												
1927	100	94	90	90	89	90	92	91	92	94	217 000	7 327
1928	100	93	90	89	87	88	90	90	89	92	220 000	7 594
1929	100	95	91	91	88	88	91	90	89	91	224 000	7 650
1930	100	95	91	91	89	88	90	90	89	90	227 000	7 964
1931	100	95	93	91	89	89	90	89	88	90	230 000	7 919
1932	100	97	94	94	92	91	92	90	88	91	236 000	8 058
1933	100	97	94	95	94	93	93	91	89	91	239 000	7 651

¹ Uthevet skrift viser hvilket år kohorten fyller 67 år.

² Inntekt etter skatt per forbruksenhet er beregnet etter EU-skalaen. Se egen tekstboks.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

leggspensjoner fra folketrygden opplevde at denne tilleggspensjonen ble «spist opp» av den økte minstepensjonen, og at flere enn før fikk rett på særtillegg.

Endring i økonomisk levestandard

Analyser av individuelle inntekter gir som nevnt innledningsvis begrensede opplysninger om den faktiske økonomiske levestandarden til en person. Mange inngår i et fellesskap hvor andre bidrar med inntekter eller skal forsørges. Dette fellesskapet kan være en husholdning eller som her en familie.⁴ Inntektsbegrepet som benyttes i denne sammenheng er familiens inntekt etter skatt justert for ulikheter i familiens sammensetning og størrelse, såkalt inntekt per forbruksenhet eller ekvivalentinntekt. En forutsetning ved en slik tilnærming er at alle personer i familien har samme økonomiske velferd, det vil si samme ekvivalentinntekt. Det er likevel ikke åpenbart at dette alltid er tilfelle, men i vårt datagrunnlag har vi ingen opplysninger om den interne fordelingen av inntekter innen en familie. Merk videre at det fremdeles er det enkelte individ som er analyseenhet, men at det nå altså er *familien* som er den økonomiske enheten. Størrelsen på ekvivalentinntekten påvirkes videre av eventuelle

demografiske endringer som finner sted over tid innen familiene, for eksempel om det blir færre i familien på grunn av begivenheter som det at voksne barn flytter hjemmefra eller at en av ektefellene faller fra.

Tabell 3 viser utviklingen i median ekvivalentinntekt i perioden 1993-2002, der 1993 er satt lik 100. Tallene

Ekvivalensskala

For å kunne sammenlikne inntekten til familier med ulik størrelse og sammensetning, justerer man vanligvis den samlede familieinntekten ved hjelp av en såkalt ekvivalensskala, eller forbruksvekter. Det finnes flere ulike skalaer. Vi har her benyttet den såkalte EU-skalaen. Denne skalaen anses å ha moderate antakelser når det gjelder graden av stordriftsfordeler, det vil si hvor økonomisk fordelaktig det er å bo i en stor husholdning. Ifølge denne skalaen skal første voksne familiemedlem ha vekt lik 1,0 mens neste voksne får vekt lik 0,5 og barn vekt lik 0,3. Et pensjonistepar må, ifølge denne skalaen, ha en familieinntekt etter skatt på 300 000 kroner for å ha samme økonomiske levestandard som en enslig pensjonist med 200 000 kroner i inntekt etter skatt.

⁴ Personer som ifølge Folketellingen 2001 ikke bodde i privathusholdninger (dvs. på institusjon) er utelatt. Dette gjelder for om lag 1 400 personer i alderskohortene 1927 - 1933.

Familie eller husholdning?

Når vi skal vise den økonomiske levestandarden til den enkelte ønsker vi også å ta hensyn til eventuelle familie-medlemmer, fordi økonomien til den enkelte i høy grad blir påvirket av andre familiemedlemmer. Er man flere som bor sammen, har man også mulighet til å dele på inntekter og utgifter. Den enheten som oftest regnes for å være den beste enheten for å belyse økonomisk velferd er husholdningen, dvs. alle personer - uansett slektsforhold - som bor sammen og som deler på inntekter og/eller utgifter (se for eksempel Expert Group on Household Income Statistics 2001). I vårt datagrunnlag som baserer seg på hele befolkningen over en periode på ti år, har vi ingen opplysninger om hvem personene til enhver tid inngår i hushold med. Som et alternativ har vi derfor benyttet familieenheten. Familie er et snevrere begrep enn husholdning, ettersom familien bare omfatter personer som enten er gift med hverandre eller som har minst ett felles barn (samboere med felles barn). Familiestatistikken kan altså ikke helt utskille mellom personer som enten bor alene, er enslige forsørgere eller er samboere uten barn eller med bare særkullsbarn (se for eksempel: http://www.ssb.no/emner/02/90/nos_c681/nos_c681.pdf). Det er likevel grunn til å anta at for den gruppen vi analyserer, det vil si alle som var 60 år eller eldre i 1993, så er det relativt godt samsvar mellom familieenheten og faktiske husholdning, siden de fleste i denne aldersgruppen enten er enslige eller ektepar.

Denne antakelsen ser ut til å bli bekreftet ut i fra data fra Folke- og bolig tellingen 2001. Folke- og bolig tellingen 2001 samlet inn opplysninger om (bo)husholdning. Når vi krysskople opplysninger om husholdningstype fra Folke tellingen med familietype fra inntektsstatistikken for alle født i 1933 eller før, finner vi at vel 91 prosent av alle personer som ifølge Folketellingen bodde alene, også var enslige ifølge inntektsstatistikken familiebegrep (institusjonsbefolkningen er her utelatt). Samsvaret var enda bedre for topersonshushold med 97 prosent overlapp mellom kildene. Det viser seg videre at de fleste i de eldste aldersgruppene stort sett er enslige eller (ekte)par. Ifølge Folketellingen var 93 prosent av alle personer født i 1933 eller før, enten enslig eller de bodde i parhusholdninger på tellings tidspunktet i 2001. Tilsvarende tall basert på familietype var 96 prosent.

viser, på samme måte som for de individuelle inntektene, at de eldste kohortene hadde den beste inntektsutviklingen. Størst inntektsvekst har de som er født i 1927. I faste priser er median ekvivalentinntekt for 1927-kohorten fire prosent høyere i 2002 enn i 1993. Samtlige alderskohorter kommer imidlertid ut på omtrent samme eller noe bedre inntektsnivå i 2002 sammenlignet med 1993, selv om nivået var noe lavere de aller første årene etter alderspensjonering.

1993 er i tabell 3 satt som starttidspunkt for å vise endringer over tid. Ved dette tidspunktet er det innad i de ulike kohortene store variasjoner i økonomisk velferd. Noen har allerede gått av som tidligpensjonister, for eksempel for å bli enslige uførepensjonister med minstepensjon, mens andre igjen kan tilhøre en familie der en eller begge av ektefellene står i full

jobb. For å ta hensyn til den interne ulikheten innen kohortene har vi, på samme måte som for de individuelle inntektene, delt hver aldersgruppe inn i fire like store grupper (kvartiler), men nå etter størrelsen på ekvivalentinntekten i 1993. Vi avgrensner oss også denne gang til bare å vise utviklingen for laveste og høyeste firedel (kvartil). Det viser seg at det er betydelige inntektsforskjeller innen de ulike kohortene, for eksempel hadde fremdeles den firedel av 1933-kullet som hadde høyest inntekt i 1993, en ekvivalentinntekt i 2002 som var vel 75 prosent høyere enn det den «fattigste» firedelen hadde (239 000 versus 136 000 kroner).

Det er likevel firedelen med de laveste ekvivalentinntektene i 1993 som opplever den mest markante inntektsveksten fra 1993 til 2002. Innenfor samtlige alderskohorter har laveste kvartil en inntektsvekst på mellom 20 og 25 prosent i tiårsperioden. Veksten er størst for de eldste, men inntekten øker også med en femtedel for de som er født i 1933. Forklaringen er trolig den samme som for de individuelle inntektene. Det er mange tidligere éninntektsfamilier som etter alderspensjonering opplever å bli «toinntektsfamilier» ved at den hjemmeverende ektefellen nå mottar egen inntekt i form av alderspensjon. I tillegg har trolig gode trygdeoppgjør i siste halvdel av 1990-tallet bidratt til en solid realinntektsvekst for store pensjonistgrupper, for eksempel minstepensjonistene. Som vist i figur 1 økte for eksempel realverdien av grunnbeløpet (G) i folketrygden med bare 5 prosent mellom 1992 og 1997, mens tilsvarende økning i G for neste 5-årsperiode (1997-02) var på nesten 13 prosent. Utviklingen i minstepensjonen til enslige pensjonister i de samme to periodene, er enda mer slående. Mens realveksten bare var på knapt 7 prosent i femårsperioden 1992-97, var økningen på hele 24 prosent mellom 1997 og 2002.

På samme måte som for de individuelle inntektene, finner vi en nedgang i inntektsnivået for firedelen som hadde høyest ekvivalentinntekt i 1993. Dette gjelder for alle alderskohorter. Nedgangen kan imidlertid ikke sies å være drastisk for noen av dem. Størst nedgang, med om lag 10 prosent, er det for de som er født i årene 1930 og 1931. Vi kan likevel konkludere med at for de alderskohortene vi har fulgt i en tiårsperiode, fører ikke overgangen til pensjonisttilværelsen til noen markant reduksjon i økonomisk velferd. Også de pensjonistfamiliene som hadde de høyeste inntektene i yrkesaktiv alder har i stor grad klart å opprettholde sitt høye inntektsnivå etter alderspensjonering.

Det viser seg videre at en viktig forklaring på hvorfor de mest velstående pensjonistene beholder sitt relativt høye inntektsnivå også som pensjonister, skyldes et høyt innslag av tilleggsinntekter ved siden av pensjoner fra folketrygden. Vi illustrerer dette ved i å vise hvordan den samlede familieinntekten endrer seg fram mot alderspensjonering for den firedelen av 1933-kullet som hadde høyest inntekt i 1933 (se

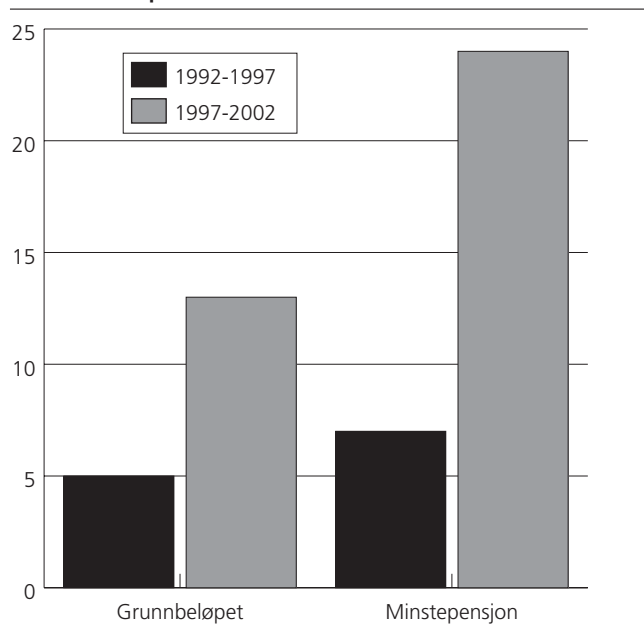
Tabell 4. Sammensetning av samlet familieinntekt. Personer født i 1933 som tilhørte høyeste inntektsklasse (kvartil) i 1993. 1993-2002¹. Prosent²

	Yrkes- inntekt	Kapital- inntekt	Pensjoner fra folke- trygden	Tjeneste- pensjoner mv.	Andre over- føringer	Samlet inntekt	Utlignet skatt	Inntekt etter skatt	Inntekt etter skatt Gjennomsnitt
1993	78	12	5	4	2	100	30	70	500 000
1994	76	11	6	6	2	100	31	69	461 000
1995	72	12	7	7	2	100	30	70	448 000
1996	66	14	8	10	2	100	31	69	437 000
1997	61	14	10	13	2	100	30	70	433 000
1998	51	14	13	20	2	100	29	71	420 000
1999	43	16	16	23	2	100	28	72	416 000
2000	34	18	25	22	2	100	27	73	420 000
2001	26	14	37	21	1	100	27	73	391 000
2002	21	20	38	20	1	100	25	75	425 000

¹ Uthevet skrift viser hvilket år kohorten fyller 67 år.

² Kvartilgrensene er beregnet ut fra inntekt etter skatt per forbruksenhet (1993).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 1. Realvekst i folketrygdens grunnbeløp (G) og minstepensjonen til enslig pensjonist. To ulike 5-årsperioder. Prosent

Kilde: Rikstrygdeverket.

tabell 4). Ved starttidspunktet i 1993 ser vi at innslaget av yrkesinntekter er meget høyt for denne gruppen, med en andel av samlet inntekt på 78 prosent, mens andre inntekter, for eksempel kapitalinntekter og tidligpensjon betyr relativt lite. I årene fram mot alderspensjonering faller yrkesinntektene gradvis, mens både kapitalinntekter og tidligpensjon (for eksempel AFP) får økt betydning. I 2002, når personene har fylt 69 år, er det pensjoner fra folketrygden som er viktigste inntektskilde med en andel på 38 prosent av samlet familieinntekt. Men også tjenestepensjon og kapitalinntekter er viktig, begge med en andel på henholdsvis 20 prosent av inntekten. Vi legger likevel merke til at mange i denne gruppen av pensjonister fremdeles er yrkesaktive som 69-åring (eller har en ektefelle som fremdeles er i jobb). Yrkesinntektene utgjør faktisk like mye (21 prosent) av denne gruppen sin samlede familieinntekt, som det

tjenestepensjonen gjør. I tillegg bidrar redusert inntektsskatt for alderspensjonister til å dempe reduksjonen i inntekt etter skatt. Mens utlignet skatt i prosent av samlet inntekt var på vel 30 prosent den gang de fleste var yrkesaktive, er tilsvarende skattandel 25 prosent etter overgangen til alderspensjon.

Inntektsnivået før og etter alderspensjon

Hittil har vi sett på inntektsutvikling i samme periode, det vil si fra og med 1993, for alle de ulike alderskohortene. En svakhet ved denne tilnærningen er at de ulike alderskohortene vil ha ulikt antall år fram til den formelle pensjonsalderen på 67 år. For eksempel vil 1927-kohorten bli alderspensjonister allerede året etter (1994), mens 1933-kohorten vil ha sju år igjen før de når aldersgrensen på 67 år (i 2000). Som et alternativ til denne tilnærningen vil vi i tabell 5 sammenligne inntekt etter skatt per forbruksenhet to år før pensjonsalder med tilsvarende inntektsnivå to år etter at denne aldersgrensen ble nådd, for alle fødselskullene. Tabellen viser i hvor stor grad inntektene etter alderspensjonering klarer å «kompensere» for inntektsnivået en hadde straks før alderspensjonering.

Som tabellen viser så ser det ut som at de yngre alderskohortene har en noe høyere «kompensasjonsgrad», sammenlignet med de eldste. Blant de som er født 1930-1933 viser tallene at over 60 prosent hadde en ekvivalentinntekt som var minst like høy to år etter fylte 67 år, som to år før. Videre hadde ni av ti 69-åring i disse kohortene en inntekt som tilsvarte minst 80 prosent av nivået de hadde som 65-åring. De eldste alderskullene, for eksempel de født i 1928, skiller seg noe fra yngre kull ved at noen flere her kom dårligere ut som 69-åring, enn som 65-åring. Blant annet var det bare vel 40 prosent som hadde «minst like stor» ekvivalentinntekt to år etter alderspensjonering som to år før. En av forklaringene på dette er nok - som tidligere omtalt - at realinntektsutviklingen blant pensjonistene var klart dårligere tidlig på 1990-tallet, da 1928-kullet passerte den formelle aldersgrensen på 67 år, enn mot slutten av 1990-tallet. I tillegg til en svak utvikling i realverdien

Tabell 5. Inntektsnivået to år etter alderspensjonering (69 år) sammenlignet med nivået to år før alderspensjonering (65 år). Ulike alderskohorter.¹ (Sammenligning av personenes inntekt per forbruksenhet målt i faste kroner)

	Alderskohort					
	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Antall personer	30 374	30 597	31 859	31 676	32 234	30 601
Minst samme inntekt	42	57	65	64	63	64
90% - 99,9 %	19	16	14	15	15	15
80% - 89,9 %	17	13	10	11	10	10
70% - 79,9%	12	8	6	6	6	6
60% - 69,9%	6	4	3	3	3	3
50% - 59,9%	3	2	1	1	1	1
Under 50 %	2	1	1	1	1	1
Alle	100	100	100	100	100	100

¹ For 1928-kohorten sammenlignes inntektsnivået i 1997 med hva det var i 1993, for de som er født i 1929 sammenlignes inntektsnivået i 1998 med 1994, osv.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

til grunnbeløpet i folketrygden fra 1993 og til 1995, bidrog også rentenedgangen i 1993 til at en av pensjonistenes viktigste tilleggsinntekter – renter av bankinnskudd – ble betydelig redusert (Se f.eks. Andersen mfl. 2002). I tillegg vil selvsagt yngre pensjonistkull få en høyere pensjon enn de eldre fordi de har hatt mulighet for lengre opptjeningstid i folketrygden og dermed fått et bedre pensjonsgrunnlag.

Det er videre bare et marginalt mindretall som erfarer en drastisk forverring i inntektsnivået etter alderspensjonering. Den kraftige inntektsreduksjonen for denne lille gruppen kan delvis forklares med et unormalt høyt inntektsnivå to år før formell pensjonsalder. To prosent av 1928-kohorten hadde, for eksempel, i 1997 en inntekt som er under halvparten av hva de hadde to år før pensjonering i 1993. Dersom vi ser på gjennomsnittsbøyet for disse, var det i 1993 på hele 445 000 2002-kroner eller 2,6 ganger større enn gjennomsnittsinntekten til alle født i 1928. Til sammenligning var inntektsnivået de hadde som 69-åringer falt til bare å tilsvare vel 80 prosent av gjennomsnittet for alle i aldersgruppen. Dette tyder på disse pensjonistene, som har opplevd en slik drastisk inntektsreduksjon, må ha en inntektssammensetning som avviker fra andre pensjonister. Det er her nærliggende å peke på at mange her trolig er næringsdrivende eller aksjonærer som år om annet registrerer store tap på selvangivelsen. For eksempel var gjennomsnittsinntekten i 2002 negativ, for den ene prosenten av 1933-kullet som fikk halvert inntekten mellom 1998 og 2002.

Formue

Dagens eldre møter alderdommen med til dels betydelige oppsparte midler. I det datagrunnlaget vi har til disposisjon er det likevel ikke mulig å gi en fullstendig beskrivelse av de eldres formuessituasjon. Dette skyldes først og fremst at opplysninger om boligformue – basert på opplysninger fra ligningen - i betydelig grad undervurderer den faktiske formuesverdien på boligene. Annen statistikk antyder likevel at de eldres boligformue må være betydelig. Levekårsundersøkelsen viser for eksempel at 82 prosent av alderspensjonist-

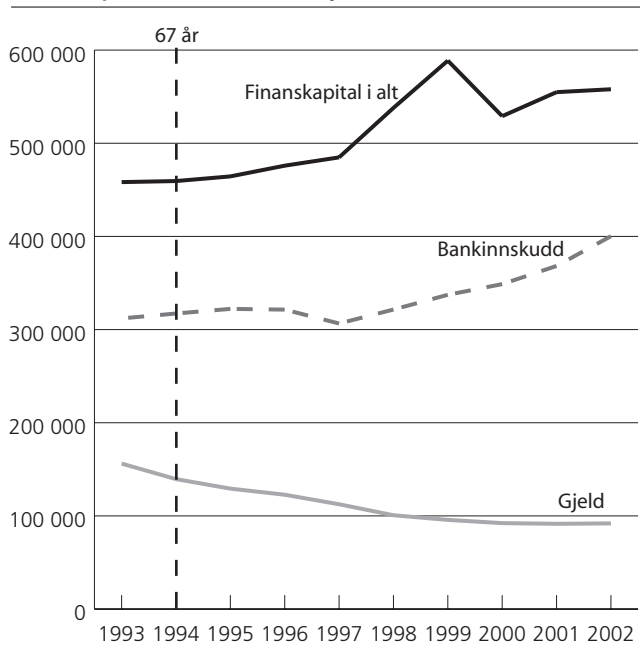
ene var boligeiere i 2003, enten som selveiere (68 prosent) eller som andelseiere (14 prosent) (Statistisk sentralbyrå 2004b). Vi velger derfor å se bort i fra all realformue - både verdien av egen bolig og eventuelle fritidseiendommer - og bare fokusere på utviklingen i finansformue. Også finanskapitalen er i noen grad undervurdert i skattedataene, men i klart mindre grad enn realkapitalen. For eksempel så blir unoterte aksjer bare verdsatt til 65 prosent av markedsverdien. I tillegg vil noe av den registrerte formuesøkningen fra 1997 til 1998 skyldes endringer i skattereglene, på grunn av fjerning eller reduksjon av diverse «aksjerabatter».

Utviklingen i finansformue og gjeld presenteres i figurene 2 til 5. Siden utviklingen i stor grad er sammenfallende for de ulike kohortene avgrensner vi oss til bare å vise utviklingen for de født i 1927, 1929, 1931 og 1933. Figuren viser den samlede finansformuen, bankinnskudd og gjeld summert over alle familiemedlemmer (for eksempel ektepar), og omregnet til «faste» 2002-kroner ved hjelp av konsumprisindeksen.

Figurene viser i stor grad den samme utviklingen for kohortene. Den yngste alderskohorten født i 1933 (figur 5) hadde som 60-åringer i 1993 om lag like mye gjeld som bankinnskudd, i gjennomsnitt 270 000 kroner. I tillegg bidro annen finanskapital (for eksempel aksjer og andre verdipapir) til at den samlede finansformuen var på om lag 400 000 kroner i 1993. De neste årene øker sparingen i form av nedbetaling av gjeld og vekst i «annen finansformue», mens nivået på bankinnskuddene endret seg lite. Dette endrer seg i årene etter 1997 da bankinnskuddene øker betydelig, mens verdien på annen finansformue ser ut til å falle noe. Blant annet økte bankinnskuddene med over 100 000 kroner i gjennomsnitt for 1933-kohorten bare mellom 1997 (64 år) og 2002 (69 år).

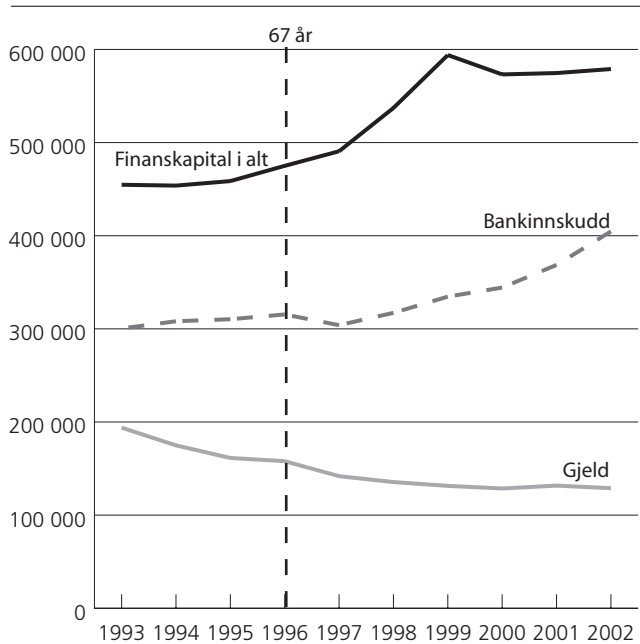
I 2002 hadde 1933-kullet en samlet finansformue på om lag 570 000 kroner, der bankinnskudd utgjorde den største delen med i gjennomsnitt vel 390 000 kroner. Samlet familie gjeld var nå kommet ned i

Figur 2. Utviklingen i finansformue og gjeld per familie for personer født i 1927. Gjennomsnitt i 2002-kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå, Selvangivelsesstatistikk.

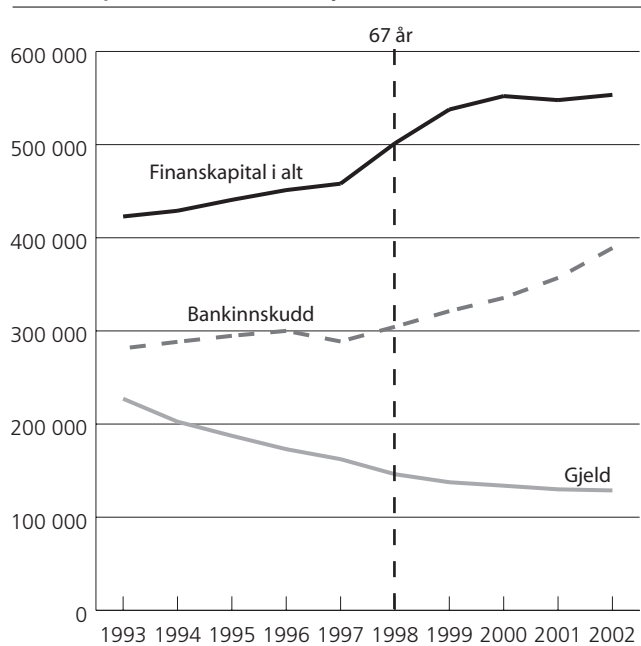
Figur 3. Utviklingen i finansformue og gjeld per familie for personer født i 1929. Gjennomsnitt i 2002-kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå, Selvangivelsesstatistikk.

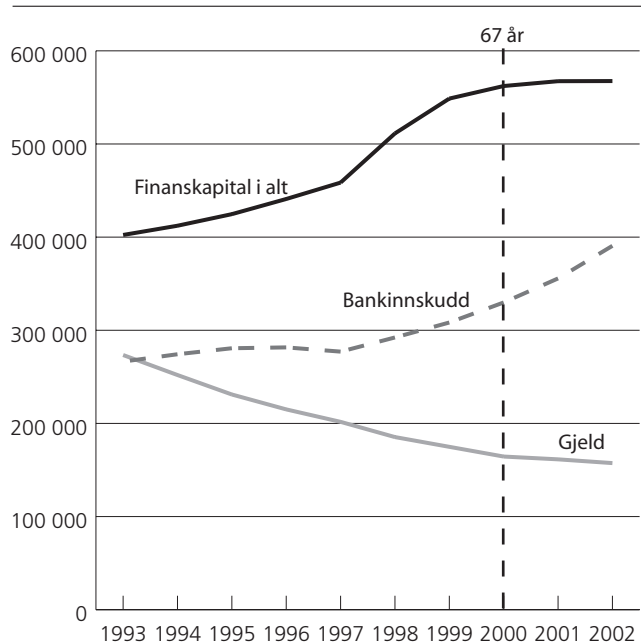
157 000 kroner. Vi finner som sagt en tilsvarende formuesutvikling for de andre kohortene, – også blant de eldste som passerte pensjonsalderen alt tidlig på 1990-tallet. Den mest iøynefallende utviklingen er den sterke økningen i bankinnskudd som finner sted for alle grupper etter 1997. En av gruppene med en betydelig banksparing i denne perioden er den aller eldste av kohortene vi følger, det vil si de som er født i 1927. Innen dette kullet økte for eksempel gjennomsnittlig bankinnskudd med i overkant av 90 000 kroner mel-

Figur 4. Utviklingen i finansformue og gjeld per familie for personer født i 1931. Gjennomsnitt i 2002-kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå, Selvangivelsesstatistikk.

Figur 5. Utviklingen i finansformue og gjeld per familie for personer født i 1933. Gjennomsnitt i 2002-kroner



Kilde: Statistisk sentralbyrå, Selvangivelsesstatistikk.

lom 1997 og 2002, det vil si i årene fra fylte 70 til 75 år. Siden banksparingen i noen grad overstiger inntektsveksten i denne perioden (jf. tabell 3), må det trolig ha funnet sted en reduksjon forbruket for denne gruppen av pensjonister. Det er dermed lite som tyder på at sparingen avtar, eller at en begynner å forbruke av formuen, etter at en har blitt alderspensjonist. Våre data støtter i så fall resultatene fra andre undersøkelser om de eldres sparing (se for eksempel Gulbrandsen og Langsether 1998 og Halvorsen 2003). Vi regis-

trerer likevel en utflating av den samlede finansformuen til de fleste aldersgruppene etter 2000. Men her er det nærliggende å peke på utviklingen i aksjemarkedet i denne perioden, og det betydelige børsfallet som fant sted mellom 2000 og 2003. Usikkerhet rundt aksjemarkedet i denne perioden kan også være en medvirkende faktor bak den økte banksparingen blant pensjonistene, i tillegg til ønsket om å ha mest mulig likvide midler tilgjengelig.

Oppsummering

Formålet med artikkelen har vært å beskrive den økonomiske utviklingen til ulike alderskohorter som hadde det til felles at de passerte den formelle aldersgrensen på 67 år i løpet av perioden 1993 - 2002. Vi har belyst utviklingen i individuelle inntekter så vel som utviklingen i ekvivalentinntekt, som etter vår oppfatning er det inntektsmålet som best måler den økonomiske levestandarden til individene.

Ut fra de empiriske resultatene kan vi konkludere med at dagens pensjonister i stor grad opprettholder den levestandarden de hadde i årene før alderspensjonering. Det er lite som tyder på at aldersgruppene vi har fulgt har erfart noen «smalhans» eller en drastisk nedgang i økonomisk velferd etter overgangen til alderspensjon. Vi finner at for de fleste av fødselskullene faller ekvivalentinntekten ved alderspensjonering aldri lavere enn ca. 90 prosent av nivået de hadde før alderspensjonering. I tillegg skjer det for mange en ytterligere realvekst i inntektene i årene etter alderspensjonering, blant annet på grunn av gode trygdeoppgjør de siste årene. Vi får videre bekreftet at trygdesystemet virker utjevnende mellom grupper. Gruppen av personer som hadde den laveste levestandarden før alderspensjonering, blant annet fordi mange her ikke var yrkesaktive, er også den gruppen som opplever den sterkeste inntektsforbedringen ved overgang til alderspensjon. For gruppen med den høyeste levestandarden før alderspensjonering medfører overgangen til alderspensjon en inntektsnedgang, men inntektsnivået stabiliserer seg også for denne gruppen på om lag 90 prosent av det inntektsnivået de hadde før pensjonering. Blant de mest velstående pensjonistene er det et høyt innslag av tjenestepensjon og kapitalinntekter, som sammen med folketrygden kompenserer for nedgangen i arbeidsinntekt. I tillegg fører redusert beskatning av pensjonsinntekter til at flere sitter igjen med en større del av inntekten etter skatt. Det må i tillegg nevnes at mange i denne gruppen fortsetter i arbeid etter fylte 67 år, slik at yrkesinntekten fortsetter å spille en betydelig rolle også i årene etter alderspensjonering.

Fødselskullene født mellom 1927 og 1933 sitter på betydelige oppsparte midler. I tillegg til at de fleste har boligformue, har de også opparbeidet en stor finansformue. I gjennomsnitt hadde de ulike fødsels-

kullene i overkant av en halv million kroner i brutto-finanskapital i 2002. Det meste av denne finanskapitalen er bankinnskudd, og tallene viser at det har funnet sted en sterk økning i innskuddene særlig i årene etter 1997. Også personene i de aller eldste kullene fortsetter å spare i årene etter alderspensjonering. Vi finner altså ingen ting som tyder på at dagens pensjonister reduser sin formue, enten for å kompensere for eventuell inntektsnedgang som pensjonist, finansiere et høyere forbruk eller som følge av gaveoverføringer til yngre generasjoner.

Referanser

- Andersen, A. S., E. Birkeland, J. Epland og M. I. Kirkeberg (2002): *Økonomi og levekår for ulike grupper trygdemottakere, 2001*, Rapporter 2002/20, Statistisk sentralbyrå.
- Bay, A-H. og E. Øverby (1998): Tillit til folketrygden? vedlegg 6 i NOU 1998:10, *Fondering av folketrygden?* Norges offentlige utredninger, Statens forvaltningstjeneste, Oslo: Akademika.
- Dagens næringsliv (2004): «Nordmenn frykter dårlig pensjon», (dn.no/forsiden/politikkSamfunn/article263412.ece).
- Expert Group on Household Income Statistics (2001): *Final Report and Recommendations*, Ottawa, Canada.
- Gulbrandsen, L. og Å. Langsether (1998): Eldre – sparere eller forbrukere? *Tidsskrift for velferdsforskning*, nr. 4, 1998.
- Halvorsen, E. (2003): Er det generasjonsforskjeller i spreadferden? *Samfunnsspeilet* 2003, 1, Statistisk sentralbyrå.
- NOU (2004:1): *Modernisert folketrygd. Bærekraftig pensjon for framtida*, Norges offentlige utredninger, Statens forvaltningstjeneste, Oslo: Akademika.
- Rikstrygdeverket (2004): *Trygdestatistisk årbok 2004*.
- Statistisk sentralbyrå (2003): *Inntektsstatistikk for personer og familier 2001*, NOS D 287.
- Statistisk sentralbyrå (2004): *Sjølvmeldingsstatistikk 2002*, NOS D 306.
- Statistisk sentralbyrå (2004b): *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2004*, Rapporter 2004/28, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (2004c): *Sosiale indikatorer 1980-2004, Samfunnsspeilet* 2004, 4, Statistisk sentralbyrå.